

A székely ember mítosza Wass Albert Tizenhárom almafa és Nyirő József Kopjafák című művében

Ady Endre már 1905-ben így írt A székelyek legendája című jegyzetében: „A legutolsó időkig mesterségesen olyan képet adtunk róluk, mintha valamely fejlettebb bolygó idetévedt lakói lennének. Akik tudták, hogy ez nem igaz, azok sem mertek szólni. Most aztán megmentésükről tanácskozáván, saját vérük kénytelen világgá kiáltani, hogy a székelyek nem arisztokratái a magyar népnek. De mennyire nem azok. Még való lelki képességeik is elaludtak. Erőben, erkölcsben félelmetesen lefogytak székelyeink. Ezeket a magyarokat erkölcsileg is föl kell emelni. Jó, hogy már e legenda is meghalt. Így talán lesz székelymentés. Egyáltalán, a kábító legendákat kellene ez országban mind megölni, s akkor sokkal jobbra fordulna itt a sok – valóság.” Ady félelmetesen pontos szavai aligha befolyásolták az általam elemzésre kiválasztott két író szemléletmódját. Nyirő is, Wass is arra törekedett majd mindegyik művében, hogy táplálja és megerősítse a „székely legendát” vagy a „székely mítoszt” – nevezzük, ahogy akarjuk. Születhetnek ebből a törekvésből jelentős irodalmi művek? Nyilvánvalóan igen. A legendák és a mítoszok ősidők óta alapanyagai az irodalomnak, s jelenlétük legfeljebb az írói intenciókról tudósít, az adott mű esztétikai értékéről semmiképp. Ha Adyhoz csatlakozván károsnak neveznénk a legendásítás szándékát az irodalomban, elsőként éppen az Ady-művek jelentős hányadát kellene elmarasztalnunk.

Persze Adynak nem is a székely legenda irodalmi felhasználása okozott gondot az idézett cikkben, hanem az a szemléletmód, amely szerinte útját állta legenda által látszólag kiemelt figyelemben részesített népcsoport megsegítésének. Nem irodalomról beszélt tehát, hanem a székelyek szociális és mentális helyzetéről, s az ehhez való lehetséges viszonyulási módokról. Azt gondolom, hogy ma is el kellene választanunk azt a kérdést, hogy miként vélekedünk egy-egy irodalmi alkotás értékéről, vagy egy életmű irodalomtörténeti elhelyezésének lehetőségeiről, valamint a művek eszme- vagy ideológiatörténeti problematikájának a szociológia vagy a politika területére mélyen behatoló összefüggéseiről. Ha nem ezt tesszük, akkor az irodalmat az eszmetörténet egyszerű kiszolgálójaként kezeljük, s erre még az sem adhat felhatalmazást véleményem szerint, ha maguk az érintett szerzők akár a legdurvább és a legközvetlenebb módon képviselnek valamiféle ideológiát a műveikben.

A címben említett két író művei közül olyanokat választottam, amelyekben kétségtelen irodalmi értékek jelenlétét vélem érzékelni, ugyanakkor pedig általában is jellemzőek a szerzők nézetrendszerére, mindenekelőtt a „székely ember” mítoszára vonatkozóan. Még egyszer hangsúlyozom, hogy a mitikusságot vagy a legendásítást egyáltalán nem utasítom el, hiszen akkor mit kezdenék az úgynevezett „regionális” irodalom túlnyomó részével, amely majd mindig és mindenütt élt ezzel a lehetőséggel? Kétségtelen például, hogy a Giono műveiben megjelenő provence-i parasztnak édeskevés köze volt bármiféle társadalmi valósághoz, sikerültebb műveinek szépsége és szuggesztív ereje azonban kétségbevonhatatlanul a múlt század francia irodalmának egyik kiemelkedő szerzőjévé avatja. Vagy ki akarná valamilyen szociológiai igazságkritériumnak alávetni Márquez hőseinek hitelességét a Száz év magányban? De említhetném azt is, hogy a Nyirónél vagy Wassnál általam is minden kétséget kizáróan jelentősebbnek tartott Tamási Áron Ábel-figurája is értelmezhetetlen lenne a „székely góbé” anekdotikus figurájának referenciája nélkül. A lényeg, vagyis hogy a legendák és a mítoszok írói felhasználása irodalmi érték létrejöttéhez járult hozzá, vagy éppen ellenkezőleg fércművet eredményezett, nyilvánvalóan a részletekben

lakozik, és csak konkrét elemző és értelmező műveletek során férhetünk hozzá.

Kérdésem tehát az, hogy milyen szerepet játszik a székely ember mitikus megformálása Nyirő, illetve Wass könyvében?

Nyirő Kopjafák című novelláskötete (nevezzük így, noha a huszonegy írás közül jó néhány inkább szerzői monológnak, semmint elbeszélésnek nevezhető) 1933-ban jelent meg. Mindegyik írás egy halálról szól, a narrátor felvillantott figurája a temetőjárás szituációját ragadja meg a halálesetek elbeszéléséhez. A kötetben számos igen gyenge és néhány figyelemreméltóan szép írás található; Nyirő írásmódjának legsebezhetőbb pontjáról, az üres és néha teljesen kontrollálatlan retorikusságról sajnálatos módon éppen a bevezető árulkodik. „A nagy székely ravatal árnyékában élünk” – jelenti ki az író, és e felismerés okozta megrendülését néha szinte követhetetlen szókép-zuhatagokkal fejezi ki. „Az ember mindössze egy fűszál végéről lehullott hangya, a hangya pedig megelevenedett fekete kenyérmorzsa, a kenyérmorzsa pedig porszem, a porszem pedig az örök titok.” Olvasó legyen a talpán, aki ezt megfejti; szerencsére azonban az ilyen bombasztikus képzeletszökellés magukra a novellákra ritkán jellemző. Az első novella hegyi pásztorának rögtön a bűn kísértésével kell szembenéznie, hogy orvost szerezhessen beteg menyasszonyának (akiről később kiderül, hogy csak terhes); felmerül benne az emberölés lehetősége is, de egészséges és hívő természete eliszonyodik ettől a tervtől. Marad tehát a kópé ravaszsága, amellyel sikerül valamennyi pénzt szereznie, természetesen gazdag románoktól. A bűn gondolata azonban ugyancsak bűn: Álózi nem láthatja születendő gyermekét, hiába farag kisjézust a csíksomlyói búcsúra. A „félvad legénynek” nincs helye az emberek társadalmában, mégpedig nem azért, mert kitaszítják vagy nem fogadják be, hanem mert saját természete nem ad lehetőséget a beilleszkedésre. (Azért a novella védelmében megjegyzem, hogy a havasi magány elembertelenítő hatása talán a leghatásosabb szólama a műnek. Az ifjú pásztor hetykén és magabízóan kezeli ezt a kérdést. Úgy tesz, mintha társaságnak hónapszám elegendő lenne a kutya meg a jószág. A visszhangtalan egyedüllét azonban fölzabálja a lelki tartást – talán ez is egyfajta hübrisz, amiért meg kell bűnhődnie.) Ennek a novellának a hangüteme rendkívül emlékeztet Gionoéra, noha közvetlen hatásról nyilvánvalóan nem beszélhetünk. Álózi ugyanolyan reflektálatlan természetközeli lény, mint a francia író hősei. „Nem lehetett tudni, hogy az ember ereszkedett-e le az állathoz, vagy az állat emelkedett fel az emberhez, de együtt járták az erdőt, egyformán szakadt róluk a víz, ha esett, egymáshoz bújtak, ha a viharban recsegve egymásra hullottak a kidőlt fák.” Ugyanezek az állatok azonban idegenkednek tőle, mikor megérzik benne a gyilkos indulatot. A természet-isten az emberi kedély hullámlásának megfelelően vált alakot. Komoly írói hibákat mutathatnánk ki ebben az írásban, különösen a kompozíció aránytalansága tekintetében, vagy azért, mert a szerző túlságosan közvetlenül avatkozik bele hősének sorsába, akit érezhetően már a novella elején halálra ítélt. De kétségtelenül van egyfajta balladai erő és líraiság ebben a figurában, ami emlékezetessé teszi minden írói manír és szándékoltság ellenére is.

Kimondható, hogy a legtöbb novella hőse az önfeláldozás valamelyik alakzatát mutatja fel; imitatio Christi, ahogy Nyirő látni akarja, vagyis székely módra. Márton Áron kántor elmegy meghalni a rengetegbe, hogy a családjának ne kelljen a temetésre költenie; a falu népe nem hagyja annyiban, s helyette eltemetnek egy kopjafát, hogy rávéshessék: „Itt nyúgunnék Márton Áron kánturam, ha itt nyúgunnék”. Ugrai Nőrinc mintegy magától értetődően követi a halálba Bori nevű feleségét, de előtte összetakarítja a szénát; eszébe sem jut, hogy a haldokló mellett kellene maradnia. Ebben a szövegben a legnyilvánvalóbb a feszültség a keresztény szokásrend és az ősi pogány szemlélet között. A faluból senki sem jön

virrasztani az öreggel, aki maga olvas fel a zsoltároskönyvből, majd pedig minden skrupulus nélkül agyonlövi magát. Nyíró székely mítoszában ez a leghangsúlyosabb elem: a kereszténységtől való átitatottság, amely a kívülálló számára szinte érthetetlen természetességben olvad össze a pogány gesztusokkal. Ez az egyveleg szinte mindig megóvjá a székely embert a nagy bűnök elkövetésétől. A társadalmi különbségek a sors részeként adóttak, ellenük lázongásnak nincs helye. A szegény ember nyomorúságával való együttérzésnek azonban van szerepe Nyíró világában; erre talán a legszebb példát az ötödik novella adja, amely egy cigányember kisgyermekének a halálát mondja el. Az apa lázmérőt kérni jön az „úrféle” narrátortól, melyről azt hiszi, hogy gyógyító erővel bír. Az elbeszélés erőssége éppen abban áll, hogy az író mindvégig érzékelteti az áthidalhatatlan szociális különbséget. Szinte hátborzongató tárgyilagosság árad a következő mondatokból. „Találgatjuk, hogy mi baja lehet a fiúnak. Elsajnálgatjuk a feleségemmel, aztán megfeledkezünk róla. Még egy órácskát elszórakozunk, s éppen lefeküdni készülünk, mikor ismét visszadörömböl a Gyuri. A konyha közepén megáll és felzokog. – Nem használt!”. Az elbeszélő pedig így fejezi ki részvétét: „– Vigasztalódjék, Gyuri! – biztatom. – Jól járt ebben a mai világban!” Ebből a szinte felfoghatatlanul rideg együttérzésből azonban mély szánsalom lesz, amikor a cigány szülőknek elmagyarázza, hogy a lázmérő vörös csíkján felüli rész az égbe igyekvő lélek jelzése. „Szegény cigánytestvéreim!” – szól ki a narrátor az elbeszélő helyzetéből. Ha tehát a társadalmi és kulturális különbségek redukálhatatlanok is, a különböző társadalmi rétegekhez tartozók segíthetnek egymásnak. Jelen esetben az „úrféle” egy kegyes hazugsággal segít, majd ráveszi az apát, hogy „klánétázzon” a gyerek lelkének. „ – Vajon úgy tegyek? Fogja hallani? – Természetesen – áltatom, hogy jót tegyek vele.” Aligha véletlen, hogy Nyíró ebben a cigány-novellában jut el az egyszerűségnek és sallangmentességnek egyben pedig az ironia és önironia nélküli kíméletlen tárgyilagosságnak arra a fokára, amely néhány novelláját igazán maradandóvá teszi. A cigány, akit nála mindig Szándokinak hívnak, annyira alacsonyan van a társadalmi ranglétrán, hogy az ő esetében a halálnak még a mítosz díszcsomagolására sincs szüksége.

Wass Albert először 1951-ben megjelent Tizenhárom almafája, amely az ötvenes évek elején keletkezhetett, a magyar irodalom jól bevált anekdotikus hagyományai szerint mondja el a székelység eredetét. A történet szerint az Úristen megfeledkezett Erdélyről, „amikor népek s országok dolgát rendezte”, s csak az utolsó pillanatban hajított le némi magyart meg románt. Egy főangyal azonban figyelmezteti, hogy így nem lesz jó, mert a magyarok csak uraskodni tudnak, a románok meg hanyatt hevernek „s bámulják leptiben a felhőket”. „Ami ráérő idejük pedig az uraskodásból s a felhőbámulásból marad, azt eltöltik azzal, hogy kergetik egymást. Valakinek dolgoznia is kell!” Erre kínálja az Úr megoldásként a szászokat. Az öreg főangyalt azonban ez sem elégíti ki, mert úgy találja, hogy a szász tud ugyan dolgozni, de fősvény és „szőrös a lelke”. Kell egy negyedik náció is, „akinek esze is legyen, meg szíve is s a munkához is értsen valamicskét”: az Úristen tehát kénytelen-kelletlen megteremti a székelyeket. A székely genezis anekdotája azonban komolyan veendő a kisregényben, mert a főhős, Tánczos Csuda Mózsi jelleme és sorsa pontosan ezt kívánja illusztrálni. Wassnál az anyaországból jött magyarok semmivel sem állnak magasabb fokán az emberségnek, mint a románok, amikor ők vannak uralmon. A székely emberek mindig határhelyzetben vannak, ezt jelképezi Mózsi „birtoka”, a tizenhárom maga ültette almafa, amelyre hol az egyik, hol a másik fél tart igényt, miközben mindkettő korrumpálható, elvakult, és könnyen megfeledkezik az emberség alapvető követelményeiről.

Szintén jelképes, hogy hősünk a román prefektussal és a magyar zászlóssal egyaránt elhiteti, hogy sikerült medvét löniük, miközben

bosszúból a tőlük elszenvedett megaláztatásokért jócskán megkínózza őket erdőjárás közben. Sajátos módon a teremtés-mítoszban emlegetett szászok egyszer sem bukkannak fel a szövegben (hiszen aligha azonosíthatjuk őket a szintén megszálló német katonákkal). Szerepet kapnak ellenben a zsidók, még hozzá figyelemre méltó módon. Az első jelenetben, amely a zsidó boltossal való találkozást írja le, afféle kutya-macska viszonyt vagyunk tanúi. Mózssal kölcsönösen élcelődnek egymás származásán, a közös vallási tartalmak eltérő értelmezésén, de harag azért nincs. Amikor pedig a magyar katonák viccelnek hősről „zsidó néven”, csak ennyit válaszol: „Krisztus is zsidó volt”. Párhuzamos szituáció a vonatbéli jelenet, ahol az öreg székelyek védik meg a zsidó fiatalembert a városi lincselő diákoktól. Nem azért, mintha annyira kedvelnék, hanem azzal az indoklással, amit a legöregebbjük mond: „Mert itt emberölés nem létezik.” Wass egyszerően és szájbarágósan jellemez, alakjai egytől egyig valamilyen általános karaktermintának kívánnak megfelelni. A zsidó fiatalember alamuszi, ugyanakkor naiv, mert azt hiszi, hogy a rendőr ugyanúgy megvédené, mint székely útitársai; aztán a kisregény vége felé mint kommunista komiszár bukkan föl. Mózsik nem állhatja, ha a „zsidó” néven gúnyolódnak, ilyenkor nem hajlandó azzal védekezni, hogy hiszen ő keresztény. De inkább azért akadályozza meg társaival együtt a lincselést, mert nem akar bajba kerülni – meg aztán, akárcsak Nyíró székelyeinek, neki is tévedhetetlenül működik az erkölcsi érzéke. A hatóságot becsapni, a basáskodó előljárókat félrevezetni szabad, a gyengébbet bántani, belőle gúnyt űzni nem. A zsidó boltosék elhurcoltatásáról például a sopánkodó asszonyoktól értesül. „ – Jaj, lelkem – mondta a legközelebb álló –, ilyen csúfság se esett még a falun, mióta a világ! – Elvitték a zsidónkat a németek!” Mózsik ledermed a meglepetéstől, mikor megtudja, hogy Mendi boltos és felesége csak egy-egy batyut vihetett magával. „Hát ez nagy szégyen is volt” – hangzik a az elbeszélői kommentár. „Mert ha csal a zsidó s valaki a faluból bicskát ereszt belé, az rendjén levő dolog. De hogy idegenek jöjjenek törvényt cselekedni! Ez már nagy csúfság.” A narrátor, mint ahogyan az ebben a szövegben sűrűn előfordul, a székely népléleknek ad hangot (máskor a főhős lelkében zajló folyamatokat szóltatja meg, vagy egy harmadik fél szemével láttatja a dolgokat.) A falu népe tehát nem valamilyen általános erkölcsi megfontolásból van felháborodva a zsidók deportálása miatt, ahogy az öreg székelyek sem absztrakt elvekre hivatkozva védtek meg a zsidó fiatalembert. Azt nem szenvedhetik, azt tartják megszegésnek, ha kívülről avatkoznak a saját szokásrendjükbe, ebből a szempontból pedig mindegy, hogy ezt az anyaországi magyarok, a románok, németek, vagy a történet végén feltűnő oroszok teszik.

Ez a sajátos erkölcsi felfogás, amely fenntartja a származási-etnikai különbségeket, de respektálni próbálja kinek-kinek a jogait, a románokkal szemben is megerősítést nyer az elbeszélés végén. Amikor végül sikerül a román „pakurárral” Filimonnal együtt Mózsiknak sikerül megszökni a „malenykij rabot” szorításából, így búcsúznak egymástól: „ – Hát Isten segítsen, testvér! – Téged is, Filimon. – S feledjük el, hogy te székely vagy s én román. – Aztán mért kell azt elfeledni, Filimon? – A béke miatt, testvér. – Anélkül nem lehet béke?” Végül az éppen felkelő nap fényében megegyeznek, hogy ember a román és a székely, sőt a muszka is, bár ez utóbbi csak otthon, mert itt ellenség. Székely és román nem ellenségek, mert mindkét nációnál ott van egyazon régióban. Ezt a bölcsességet természetesen a székely ember fogalmazza meg, s ahhoz, hogy egyetértésre juthassanak a románnal, ez utóbbinak először le kell mondania a Nagyromániához fűzött illúzióiról (amit éppen az oroszok vernek ki belőle). Wass tehát következetesen érvényesíti a regionális szemléletet, az egymástól elkülönülő, de egymás különbségeit tiszteletben tartó etnikumok együttélésének ékesszólóan megfogalmazott hittételét. Az

elmúlt évtizedek eseményeiből Mózsai levonja történelmi következtetéseit. „- A románok azt hitték, hogy ők. Aztán kiderül, hogy nem. A magyarok már éppen nem. A szászok? Azoknak olyan jól ment mindég, hogy csak rosszabb lehet. Na, aztán még itt volnának az oroszok, de azokat nem hívta senki.” Marad tehát a „hegylakó népek ősi türelme” amellyel évről évre figyelik a tizenhárom almafa virágzását és arasznai növekedését. Wassnak nincsen egyéb írói eszköze ennek a reménynek a megjelenítéséhez, mint az egy az egyben való kifejtés, valamint az allegorikus kép. Nyiróval ellentétben nem remekel a tájleírásokban vagy a természettel való kapcsolat írói kifejezésében. Legfontosabbnak szánt gondolatai csak didaktikus egyértelműséggel képes előadni, hőseit ezek szócsövéül használja általában. A kisregény rosszul szerkesztett, bővelkedik a fölöslegesen elnyújtott anekdotikus részletekben, amelyek mind-mind a székel ember nagyszerűségét sugallják. Még sem mondható, hogy Mózsai figurája ne ragadna meg emlékezetünkben. Wass ugyanis jó megfigyelő, hihető szituációkat képes előállítani, és dialógusai sokkal jobbak, mint a Nyiró műveiben olvashatók - ez utóbbi inkább monológokat tud írni. Mint láthatjuk, a Tizenhárom almafa „eszmei tanulságával” az égvilágon semmiféle probléma sincs. Ha elfogadjuk, hogy az írói középszer irodalmunk fontos összetevője és annak általános kontextusát alkotja, akkor ennek a középszernek a részeként ismerhetjük el Wass és Nyiró munkásságát egyaránt.

Angyalosi Gergely